Szőke Melinda

Szempontok a Bakonybéli alapítólevél kronológiai rétegeinek megállapításához*

1. A nyelvészeti szempontból kétes hitelű oklevelek — mint amilyenek az átiratban fennmaradtak, a hamis oklevelek, illetve a bizonyos részeiket tekintve hamis, azaz interpolált oklevelek — egyik fontos sajátossága az, hogy a bennük szereplő helynevek nem egy, hanem több kronológiai síkhoz tartoznak. Ezek a bizonytalan kronológiájú oklevelek akkor válhatnak a nyelvészeti vizsgálatok forrásaivá, ha az egyes kronológiai rétegekhez tartozó magyar nyelvi elemek körét meg tudjuk határozni. Az átiratok esetében a kronológiai rétegzettség a nyelvtörténet egyes részterületei szempontjából értendő, azaz az eredeti oklevél nevei és az átirat névformái helyesírásukban, illetve hangállapotbeli sajátosságaikban mutathatnak eltéréseket, ezeket a jelenségeket azonban sok esetben nem tudjuk egyértelműen az eredeti oklevél vagy az átirat korához kötni. Maguknak a szórványként megjelenő nyelvi elemeknek a létezését azonban joggal feltételezhetjük mind az eredeti, fenn nem maradt oklevél, mind pedig a másolati példány keletkezésének korára vonatkozóan. A teljes egészében vagy részleteiben hamis oklevelekben ugyanakkor olyan helynevek is feltűnhetnek, amelyek a meghamisított eredeti oklevélben nem szerepeltek. A nyelvészeti vizsgálatok előzményeként elsőként az egyes helynevek kapcsán azt kell megállapítanunk, hogy azok szerepelhettek-e az eredeti oklevélben, illetve léteztek-e abban a korban, amikorra az oklevelet visszahamisították, vagy csak a hamisítás hozadékaként kerültek bele a szövegbe. Csupán e kérdés tisztázása után kísérelhetjük meg azt, hogy a helyneveket a nyelvtörténeti szempontból meghatározott kronológiai rétegekbe is besoroljuk.

2. Az 1037-re, Szent István korára datált Bakonybéli alapítólevél a kétes nyelvtörténeti hitelű okleveleken belül a hamis oklevelek csoportjába tartozik. A ma ismert oklevelet a 13. század első felében, gyaníthatóan 1230 és 1240 között jegyezték le, az oklevél szövegét azonban nem ebből a 13. századi iratból, hanem a 14. századi átiratából, 1330-ból ismerjük, de nagy valószínűséggel Szent István korában is készült egy eredeti hiteles alapítólevél (DHA. 1: 117–118).

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

DOI: 10.35528/Helynevtort/14/03

A Bakonybéli alapítólevélben 34 helynév található. Ezek a nevek 32 denotátumra vonatkoznak: *Magyarország* neve *Vngaria, Bakony*-é *Bocon* alakban kétszer fordul ugyanis elő a szövegben (DHA. 1: 118–119). A helynevek közül 23 név a hamis oklevélnek nyelvészeti szempontból legfontosabb forrásában, a Bakonybéli összeírásban szintén feltűnik. Ezek a nevek az összeírás 11. század végén (1086-ban) keletkezett főszövegében, illetve a 12. század elején lejegyzett első toldalékában találhatók, ezért e nevek vélhetően az egykor létező hiteles Bakonybéli alapítólevélben ugyancsak szerepeltek (vö. SZŐKE 2017: 141–143). A Bakonybéli összeírás említett részeinek hitelessége ugyanis megengedi azt a következtetést, hogy a javakat összegző oklevélbe az eredeti hiteles 11. századi oklevél alapján jegyezték le az alapító István király adományait. Az alapítás (1018) és az összeírás említett részeinek (11. század vége és 12. század eleje) a keletkezése közötti időben az apátság további adományokat is kapott. Ez alapján sem igen vonhatjuk azonban kétségbe a hamis alapítólevélben előforduló, az összeírás alapján István király korára visszadatált adományok 11. század eleji hitelességét, az összeírás említett részeiben ugyanis jóval több adomány fordul elő, mint a hamis alapítólevélben. Az alapítólevél 8 megnevezett birtokával szemben az összeírás 11. század végi főszövege 30 birtokot említ meg: 11-nek részletesen, 4-nek röviden le is írja a határait, 15 falut pedig egyszerűen csak megnevez (DHA. 1: 250–253). Az alapítólevélbeliek mellett az összeírásban tehát 22 olyan birtok neve is megjelenik, amely az alapítólevélben nem szerepel. A két oklevélnek (az alapítólevélnek és az összeírásnak) a megemlített birtokok számában megmutatkozó eltérései talán megengedik azt, hogy a mindkét oklevélben szereplő birtokokra úgy tekintsünk, mint amelyek István király adományából kerültek az apátság tulajdonába, a csak az összeírásban meglévő 22 birtokról pedig azt tarthatjuk, hogy azokat az alapítást követően, leginkább az István királyt követő uralkodók adták a bakonybéli apátságnak.

Az oklevél legkorábbi nyelvi rétege a fentiekből következően az apátság alapításának, illetve az eredeti oklevél keletkezésének az idejéből, a 11. század első feléből származhat. Az alapítás lehetséges idejeként az 1018. év, valamint az 1020 körüli időpont mellett az 1030-as évek is feltűnnek az apátsággal, illetve az okleveleivel foglalkozó munkákban (SÖRÖS 1903: 13, KOSZTA 1988: 197, BÁNHEGYI 2000: 122, HERVAY 2001: 479). A hamisítványban az oklevél kiállításának időpontjaként szereplő 1037. év a 997 és 1203 közötti időszakra vonatkozó feljegyzéseket tartalmazó, egyetlen ránk maradt magyarországi évkönyvből, a Pozsonyi Évkönyvből származik (vö. KRISTÓ 1994: 556), bár a hagyomány az évkönyv erre az évre vonatkozó feljegyzését (1037: Felszentelték Szent Benedek monostorát) a pécsváradi monostor alapítására vonatkoztatja (DHA. 1: 117, KRISTÓ 1999: 355). Nyelvtörténeti szempontból e korszakra vonatkozóan néhány évtizednyi eltérés nem tekinthető lényeges időbeli különbségnek. Praktikus okok-

ból tehát elfogadhatjuk a ránk maradt formában feltüntetett 1037. évet a hiteles oklevél kiállításának időpontjaként. A második kronológiai réteg a hamis oklevél megírásának az idejére, azaz a 13. század első felére, az 1230-as és 1240-es évekre tehető. A harmadik kronológiai réteg elemei a hamis oklevél átírásának korából, a 14. század 30-as éveiből származnak.

A Bakonybéli alapítólevél elemzésével annak kívánunk utánajárni, hogy az oklevélben előforduló helynevek lejegyzése a 13. századi hamisítás ténye mellett milyen mértékben tartalmaz 11. századi jellegzetességeket, azaz mennyiben vonható be ez az oklevél a 11. század magyar nyelvének feltárására felhasználható források körébe. Ezért úgy gondolom, hogy célravezetőbb, ha a 11. század mellett a második és harmadik időbeli síkot együttesen kezelve 13–14. századi kronológiai rétegként vesszük számításba. A hamis oklevél fenn nem maradt első átiratának a korát (1246) ugyanilyen okból nem tekintjük külön kronológiai síknak, az oklevélnek ez az átirata ráadásul időben közel is esett a hamis oklevél 1230 és 1240 körüli lejegyzéséhez.

3. A történettudományi és diplomatikai munkák több olyan szempontot is elénk tárnak, amelyek segítségével a kétes hitelű források kronológiai rétegei sikeresen elkülöníthetők egymástól. Az apátságok peres ügyei jól megmutatják például, hogy a hamis oklevelek mely nevei tartoznak a hamisítás korának szórványaihoz. Ha ugyanis egy, a hamis alapítólevélben szereplő adomány ügyében perbe keveredett az apátság, akkor ez az adomány vélhetően nem szerepelt az eredeti hiteles oklevélben. A hamis alapítóleveleknek az apátságok később keletkezett birtok- és adomány-összeíró okleveleivel való összevetése ugyancsak eredményes lehet, ahogyan ezt a Bakonybéli alapítólevél kapcsán már említettem is. A kronológiai rétegek meghatározásakor az oklevél formulái is fontos fogódzóként használhatók fel, mivel a formulák a 11. és a 13. század között nagy változásokon mehettek keresztül. Az oklevél stiláris jegyei, például a szóhasználata is felkeltheti a gyanúnkat egy-egy oklevélrész későbbi keletkezésére vonatkozólag. Számos esetben az adományok jellege ugyancsak az adott oklevélrészek hitelessége ellen szól: a Bakonybéli alapítólevélben például feltűnően sok a vásár-, illetve révvám adományozása (vö. SZŐKE 2015: 39–41, 2016: 49–50).

A felsorolt támpontok a nevek névtörténeti forrásértékének a meghatározásában alkalmazhatók a legeredményesebben. Segítségükkel nagy valószínűséggel ki tudjuk jelölni azoknak a helyneveknek a körét, amelyek az eredeti oklevélben is szerepelhettek. Ezek a szempontok a helynévi szórványok teljes körű nyelvtörténeti forrásértékének a meghatározására azonban kevésbé alkalmasak. Nyelvi oldalról logikusan adódik a lehetőség, hogy a hamis iratok nyelvi-kronológiai rétegeinek feltárásában a nevek hang- és helyesírás-történeti elemzésére támaszkodhatunk sikerrel. Azt azonban, hogy ezek a fogódzók is csak korlátozottan vehetők számításba, ezúttal a Bakonybéli oklevél négy helynevének elemzésével illusztrálom (de lásd még ehhez SZŐKE 2017 is).

4. Az alapítólevél 34 helyneve közül 11 vélhetően nem szerepelt az eredeti 11. századi oklevélben, ezek a nevek ugyanis nem fordulnak elő a Bakonybéli összeírás szövegében. E nevek között van az a négy hegynév is, amelyet jelenlegi vizsgálatomhoz kiválasztottam: „Sunt preterea quatuor lapides vicinores ad monasterium, qui vulgariter hiis vocabulis nuncupantur *Hygeskw, Kertuskw, Feerkw, Oduoskw.* In hiis a quocumque homine fuerint fere interfecte, dimidam partem illarum ministri abbatis accipiant cum cutibus earundem" (DHA. 1: 119). Magyarul: „Ezen kívül a monostorhoz közelebb van négy hegy, amelyeket közönséges megnevezéssel így neveznek: *Hygeskw, Kertuskw, Feerkw, Oduoskw.* Az ezekben bárki által ejtett vadak fele részét és azok bőrét az apát szolgái kapják" (a fordítás első része tőlem származik: Sz. M., a második mondathoz vö. DÉNESI 2013: 127). Az apátság adományai (például piac-, illetve révvámok) többnyire az alapítólevél első felében, a birtokadományok előtt szerepelnek, az említett négy hegynévvel kapcsolatos adományok azonban követik a birtokadományok felsorolását. A neveknek a Bakonybéli összeírásból való hiányzása, illetve az adomány alapítólevélbeli elhelyezkedése is azt sugallhatja esetleg, hogy ez az adomány és az ezzel összefüggésben említett négy hegynév nem szerepelt az eredeti hiteles 11. századi oklevélben.

KARÁCSONYI JÁNOS az oklevél hamis voltát részben ennek az adománynak az oklevélbeli megjelenésével magyarázza: véleménye szerint ugyanis István korában a Bakonyban még nem volt értéke a vadnak, ezért meglehetősen szokatlan, hogy első királyunk ilyen adománnyal ajándékozta volna meg az apátságot (1891: 142). SÖRÖS PONGRÁCZ is azt vallja, hogy ezt az adományt az alapítólevélben lévő formában nem kaphatta meg Szent Istvántól az apátság (1903: 28). Az István király korából származó hiteles oklevélben tehát vélhetően nem szerepeltek a ma Veszprém megye területén lévő hegyek nevei, bár KISS LAJOS éppen az itt elemzett nevek kapcsán szól arról, hogy az oklevél a hamissága ellenére is az alapítás korának tényeit tartalmazza (1997: 157). A bakonybéli apátság vadakhoz való jogáról az első hiteles adat csak a 14. századból származik célzás formájában (ERDÉLYI 1903: 416), illetve a 15. századból az első ilyen természetű követelés (i. m. 508–509).

A *Hegyes-kő, Fehér-kő, Odvas-kő* és *Kertes-kő* névvel jelölt sziklák és neveik a mai napig megvannak. A Hegyes-kő Bakonybél belterületétől dél-délkeletre áll (VeMFN. 4: 104), ugyanabban az irányban kicsit távolabb található a Fehér-kő (VeMFN. 4: 104), az Odvas-kő a Bakonybéltől északra található Bakonyszücs település déli részén magasodik (VeMFN. 2: 172), a *Kertes-kő* név pedig eredetileg a ma *Oltár-kő*-nek nevezett sziklacsoportra vonatkozott (KISS L. 1997: 157, VeMFN. 4: 103, 129). Az eredeti, alapítólevélbeli nevet ma Pénzesgyőr településtől nyugatra lévő külterület megnevezésére használják: vö. például *Kerteskő, Kerteskű-tető, Kerteskői híd* stb. (VeMFN. 4: 127–129), a név tehát szintén tovább él, csak a denotatív jelentése változott meg.

A Bakonybéli medencét triász- és jurakori peremhegyek veszik körül. A környék legmagasabb pontja a 709 méteres Kőris-hegy, az alapítólevélben említett sziklás ormokkal rendelkező kiemelkedések pedig körülbelül négyszáz méter magasságúak (TÖLGYESI 1988: 6–7). A Bakonybéli összeírás 11. század végéről származó hiteles tartalmú főszövege a birtokadományok között határleírásával együtt említi meg a Veszprém megyei Koppányt is, a településen szolgáló népeket pedig név szerint felsorolja (DHA. 1: 250, 253). A mai Bakonykoppány település a Bakonybéli alapítólevélben is feltűnik, igaz ott határleírás nélkül (DHA. 1: 118). A terület 11. századból származó leírása, illetve az szolgálónépek megnevezése kétségtelenül bizonyítja a magyarok 11. századi jelenlétét a környéken, és minthogy Bakonykoppány az alapítólevélben említett hegyek közelségében (Bakonyszücs mellett) található, az alapítólevél elemzett hegyneveiről adatok híján is feltételezhető esetleg az, hogy a 13. századtól (az oklevél hamisításának idejétől) napjainkig adatolható nevek már a 11. században is léteztek. A környék további településeinek névadatai között is szép számmal találunk egyébként *kő* utótagú helyneveket: Ugod (*Forrasztó-kő,* VeMFN. 2: 192), Bakonyszentlászló (*Likas-kő,* VeMFN. 4: 41–42), Dudar (*Szoros-kű, Kalapos-kű, Magos-kü,* VeMFN. 4: 71), Bakonynána (*Nagy-kű,* VeMFN. 4: 89), Tés (*Izma-kü,* VeMFN. 4: 123).

5. A jelenlegi elemzésünk célja a négy hegynév nyelvtörténeti arculatának feltárása. Ennek a vizsgálatnak az eredményei azután szembesíthetők a nem nyelvi oldalról végzett vizsgálatok eredményeivel. Ha ugyanis a nyelvtörténeti analízis is azt mutatja, hogy a nevek nagy valószínűséggel 13. századi formájukban szerepelnek az oklevélben, akkor ez megerősítheti más szakmák kutatóinak az oklevél ezen része kapcsán (más érvek alapján) megfogalmazott feltételezéseit, azt tudniillik, hogy ezek a nevek vélhetően nem szerepelhettek az eredeti 11. századi oklevélben. Mindebből természetesen nem következik az, hogy minden olyan név, amely 13. századi alakjában szerepel az oklevélben, kizárható az eredeti oklevél neveinek köréből, tudjuk ugyanis, hogy az átírás során a nevek névalakjait az átíró oklevél korához igazíthatták. A továbbiakban tehát annak kívánunk utánajárni, hogy nyelvtörténeti sajátosságaik alapján az alapítólevél 11. századi vagy 13–14. századi rétegéhez tartoznak-e a nevek, attól függetlenül, hogy azok 11. századi létezését — a fentiekben mondottaknak megfelelően — is elképzelhetőnek tartjuk.

Mind a négy elemzett név utótagja a *kő* hegyrajzi köznév. A hegyrészt jelölő földrajzi közneveket (pl. *tető, lejtő, verő, tő, orr* stb.) tartalmazó helynevek között a *kő* utótagúak a Kárpát-medence középső vonalától északra fordultak elő legnagyobb számban (vö. RESZEGI 2011: 100, 119).

A *kő* szavunk ősi örökség a finnugor korból, alapnyelvi alakját **kiβe* formában rekonstruálhatjuk, melyhez a ’szilárd, éghetetlen ásvány’ jelentés társulhatott

(TESz., EWUng., UEW., vö. RESZEGI 2011: 98). A *kő* helynévalkotó és helyjelölő szerepével kapcsolatban a *kő* földrajzi köznévi jelentését mind az ómagyar korra, mind napjainkra vonatkozóan a *szikla* ('a hegyet alkotó kőzetnek nagyobb tömege vagy magánosan álló nagyobb darabja', FKnT. 300; 'valamely hegy részét alkotó, rendszerint magasba nyúló, csupasz, alaktalan kőzettömeg, illetve ennek vmely magánosan álló, nagyobb darabja, ÉrtSz.) szóval írják le, azzal azonosítják (vö. RESZEGI 2011: 99). Ezek alapján úgy tűnik, hogy a földrajzi köznév egyik fontos jelentésbeli jegye a kopárság. Azt, hogy a lexéma speciális '(kopár, köves) hegyrész, hegy' jelentése már az ómagyar korban is létezhetett, jól jelzi, hogy a *kő* lexémát utótagként tartalmazó nevek leggyakrabban a latin *lapis* ('kő, minden nagyságra vagy alakra való tekintet nélkül', FINÁLY 1884: 1108) értelmező után szerepelnek az oklevelekben (vö. RESZEGI 2011: 99).

A Bakonybéli alapítólevélben is a *lapis* latin fajtajelölő áll a nevek előtt pluralis nominativusi alakjában *(lapides),* a négy név ugyanis ugyanabban a megnevezőszós szerkezetben szerepel, ennek megfelelően a latin értelmező mindegyik név elé odaértendő („sunt preterea quatuor lapides vicinores ad monasterium, qui vulgariter hiis vocabulis nuncupantur *Hygeskw, Kertuskw, Feerkw, Oduoskw*"). DÉNESI TAMÁS az alapítólevél latin szövegét magyarra átültetve a „monostor határköve"-ként fordítja az oklevél „lapides vicinores ad monasterium" részletét (2013: 127). Noha a nyelvterület bizonyos részein (pl. a Hegyközben) a *kő* földrajzi köznév 'kőből készült határjel' jelentésben is használatos a gyakoribb 'kiemelkedő szikla' jelentés mellett (FKnT. 209), az alapítólevélben véleményem szerint mégsem ezzel a jelentéssel számolhatunk: a *lapis* latin fajtajelölő ugyanis nem a monostor határkijelölését szolgálja, hanem a *kő* utótagú hegyneveket tartalmazó megnevezőszós szerkezet főtagjaként szerepel a szövegben. A „sunt preterea quatuor lapides vicinores ad monasterium, qui vulgariter hiis vocabulis nuncupantur *Hygeskw, Kertuskw, Feerkw, Oduoskw.* In hiis a quocumque homine fuerint fere interfecte, dimidam partem illarum ministri abbatis accipiant cum cutibus earundem" szövegrészlet a Hegyes-kő, Kertes-kő, Fehér-kő és Odvas-kő környékén elejtett vadak fele részének, illetve bőrének az apát szolgái számára történő adományozásáról szól. Az idézett oklevélrészlet első mondata véleményem szerint csupán kijelöli azt a helyet, amelyre a második mondat, vagyis a vadak adományozása vonatkozik. A „sunt […] quatuor lapides vicinores ad monasterium" részlet a „monostor négy határköve" (vö. DÉNESI 2013: 127) helyett ezért sokkal inkább azt jelentheti, hogy a monostorhoz közelebb („vicinores ad monasterium") van négy szikla („sunt […] quatuor lapides"), amelyek nevei *Hygeskw, Kertuskw, Feerkw* és *Oduoskw.* Bárki által ezen a környéken elejtett vadak fele része és azok bőre az apát szolgáit illeti.

A *kő* utótagú nevek amellett, hogy a kiemelkedés egy részére vonatkoztak, az egész kiemelkedést is jelölhették, és a hegyek egészére vonatkozó nevek analógiás

hatására a szót később (kopárabb) hegyek megnevezésére kezdték használni (RESZEGI 2011: 99). Bakonybél környékét bemutatva TÖLGYESI JÓZSEF az alapítólevél hegyneveiről mint sziklás ormokkal rendelkező magaslatokról tesz említést (1988: 7), ezek alapján talán azt sejthetjük, hogy az oklevél nevei már az idő tájt is (csakúgy, mint ma) a kiemelkedés egészére vonatkoztak.

6. A nevek előtagjait szemügyre véve számos hang- és helyesírás-történeti kérdés kerül ugyan elő, ezek a jelenségek azonban a névalakok kronológiai meghatározását nem segítik, minthogy időhöz kötésük meglehetősen sok problémát vet fel. Elég csupán arra utalnunk, hogy a *fehér* lexéma esetében a hiátusos *feér* és a hiátustöltő mássalhangzót tartalmazó *fehér ~ fejér* formák nyilvánvalóan nem köthetők egyértelműen az oklevél első (11. századi) vagy második (13–14. századi) nyelvi-kronológiai síkjához, hanem a jelenséggel az egész korai ómagyar korban bőséggel találkozunk. A *hegyes* előtag kapcsán pedig már a név olvasatának a meghatározásakor nehézségekbe ütközünk. A *Hygeskw* névforma mögött ugyanis a *hegy* lexéma zártabb *higy* formája ugyanúgy meghúzódhat, mint a nyíltabb *hëgy* alak, az *y* betűnek ugyanis az *i* mellett hosszú ideig *ë* hangértéke is volt (vö. BENKŐ 1980: 90, 93).

7. Az alapítólevélbeli négy hegynév *kő ~ kű* utótagja azonban talán kínál némi esélyt arra, hogy a névalakok kronológiai síkhoz kötését elvégezhessük. Erre akkor van lehetőség, ha a *kw* utótagban az *ő/ű* hang jeleként szereplő *w* jól körülhatárolható kronológiai kerettel rendelkezik. Ahhoz, hogy e kettős, részben helyesírási (milyen hangértéket tulajdoníthatunk például a *w* jelölés mellett előforduló *eu, ew* betűkapcsolatoknak), részben pedig hangtörténeti kérdésben (mikor következett be a *kő* lexémában szereplő *ëü* diftongus monoftongizációja) állást foglaljunk, nagyobb névkorpuszon célszerű megvizsgálnunk az *ő* hanggal kapcsolatos jelölési sajátosságokat: előbb a *kő* lexémára, majd tágabb körre fókuszálva.

GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munkájának négy kötetéből (Gy.), a Korai magyar helynévszótár 1. kötetéből (KMHsz. 1.), a Magyar oklevélszótár (OklSz.) megfelelő szócikkéből, RESZEGI KATALIN monográfiájából (2011), valamint KOVÁCS HELGA tanulmányából (2015) nagy mennyiségű olyan helynév gyűjthető össze, amely a *kő* lexémát tartalmazza.[1] Elsőként ezeket érdemes közelebbről szemügyre vennünk. Mivel a 13. század első felében keletkezett hamis alapítólevél ma ismert változata a 14. század első feléből (1330) származik, ezért az oklevél második kronológiai rétege a 13–14. századra vonatkozik, ennek megfelelően a 14. század közepéig gyűjtöttem össze a *kő* lexémát tartalmazó helyneveket. Úgy vélem ugyanakkor, hogy elemzésünk akkor végezhető el megnyugtató módon, ha a fellelhető adatok közül csupán

[1] A nevek forrásaként azt a négy munkát tüntettem fel, ahonnan az adatokat gyűjtöttem: a források eredeti lelőhelyeit lásd az általam használt kötetekben.

azokat vesszük figyelembe, amelyek eredeti hiteles oklevelekből származnak, illetve olyan átiratokból adatolhatók, amelyek néhány évvel az eredeti oklevél keletkezése után készültek, hiszen ezeknél az adatok adott időhöz kötése minden kétségen felül áll. Ezeknek a kritériumoknak a következő *kő* lexémát tartalmazó helynevek felelnek meg (időrendi sorrendben megadva őket):

1193: *Seyrkev* (Gy. 2: 236), *Hygiskeu* (Gy. 2: 208, 236), 1212: *Cemarkeu* (Gy. 4: 679), 1216 [ɔ: 1217]/1230: *Cvcopu* (Gy. 3: 113), 1219: *Lagku* (Gy. 3: 150), 1222: *Lagkv* (Gy. 3: 250), 1226: *Keltkev* (Gy. 3: 464), 1240: *Boglku, Cuzepku* (Gy. 2: 499), 1243: *Kukesu* (Gy. 3: 208), 1249: *Nyvrkv* (Gy. 2: 208, 303), 1250: *Kuhyg, Kuhig* (Gy. 4: 258), 1252: *Weruskv* (OklSz. 527), 1253: *Soulumku* (Gy. 1: 426), 1256: *Keuzyg* (OklSz. 527), 1258: *Zirku* (RESZEGI 2011: 99), 1260: *Keldekeu* (Gy. 3: 465), 1262: *Ykurku* (Gy. 3: 150, 200), 1267/1272: *balwankew* (Gy. 1: 78), 1267: *Keltukeu* (Gy. 3: 465), 1270: *Vruzku* (OklSz. 527), *Kukezu* (Gy. 3: 208), *Fenkw* (Gy. 3: 241), 1270/1272: *Mylychkw* (Gy. 1: 40, 82), 1272: *Solumkou* (OklSz. 572), 1276: *Chewku* (Gy. 1: 437), 1278: *Galus keu* (Gy. 4: 104), 1281: *Egku* (OklSz. 527), 1282: *Solumku* (OklSz. 527), *Thorku* (KOVÁCS H. 2015: 90), *Kechkekvvrs* (Gy. 4: 688), 1287: *eghettkew, fekethekew, Hegku* (OklSz. 527), *Bocorku* (KOVÁCS H. 2015: 87), 1289: *Vruslanku* (Gy. 2: 398), 1289/1291: *Keu* (Gy. 1: 330), 1290: *Keykkw* (Gy. 4: 256), 1291: *Jegyku* (Gy. 2: 501), 1292: *Chokaskeu* (Gy. 2: 275), *Chokasku* (OklSz. 527), 1293: *Kerew* (KMHsz. 1: 164), 1296: *Vöröskeö* (KOVÁCS H. 2015: 90), 1299: *Solumku* (OklSz. 527), *Choukaku* (Gy. 2: 356), 1300: *Bolduaku* (Gy. 1: 70), 1301: *Bulduakev* (Gy. 1: 70), 1304: *Vruskw* (OklSz. 527), 1306: *Thorku* (KOVÁCS H. 2015: 90), *Solumkeu* (Gy. 1: 661), *Kuhatar* (Gy. 2: 84), 1309: *Vruzkv* (OklSz. 527), 1310: *Heulgku* (KOVÁCS H. 2015: 88), 1310/1338: *Kuegetew* (Gy. 1: 662), 1311: *Eluskw, Solymkw* (OklSz. 527), 1313: *Holloukw* (Gy. 4: 251), 1315: *Thorku* (OklSz. 527), 1315/1323: *Sebusku, Machkakw* (OklSz. 527), 1315/1339: *Chokasku* (Gy. 1: 736, 767), 1316: *Joku* (Gy. 4: 401), 1316 [ɔ:1317]: *Kwzegh* (Gy. 1: 332), 1316/1318: *Kuzegh* (Gy. 1: 332), 1318: *Bezedkeu* (OklSz. 527), *Homlolokw* (Gy. 3: 242), 1318/1320: *Cecekeu* (OklSz. 528), 1320: *Joku* (Gy. 4: 401), *Solumkuu* (Gy. 2: 87), 1321: *Keykku* (Gy. 4: 256), *Zaadkeu* (Gy. 2: 185), *Keykku* (Gy. 4: 256), 1322: *Solyumku* (Gy. 1: 661), 1323: *Solumkw* (Gy. 1: 662), *Kev* (Gy. 1: 180), *Hullokw* (Gy. 4: 251), *Sumusku* (Gy. 4: 293), *Jowkw* (Gy. 4: 401), 1324: *Heulgku* (OklSz. 528), *Holouku* (Gy. 4: 251), 1324/1343: *Korlathkeu* (Gy. 4: 412), 1325: *Solyumku* (Gy. 1: 662), *Solumkow* (Gy. 1: 662), 1325/1329: *Zaaskw* (Gy. 1: 473), 1326: *Nyrku* (Gy. 4: 208, 303), *Homlokku* (Gy. 3: 42, 105), *Holloukeu* (Gy. 4: 251), *Zederiesku* (Gy. 3: 42, 105), 1327: *Keuzug* (OklSz. 528), *Saasku* (Gy. 1: 473), *Chokaku* (Gy. 2: 356), *Holloku, Huloukw, Hulloukw, Hullouku* (Gy. 4: 251), *Hollouku* (Gy. 4: 252), *Bogloskv, Bogloskw* (Gy. 4: 227), *Werusku*

(Gy. 4: 209), *Weresku* (Gy. 4: 289), *Kumal* (Gy. 4: 289), *Lykosku* (Gy. 4: 302), 1328: *likasku, Kwzeg* (OklSz. 528), *Chokaku* (Gy. 2: 356), *Jouku* (Gy. 4: 401), 1329: *Vruzku* (OklSz. 528), *Kwrew* (Gy. 2: 77, 82), *Kuhidkerus* (Gy. 1: 304), 1330: *Choukakw* (Gy. 2: 357), *Chovkakov* (Gy. 2: 357), *Chokakw* (Gy. 2: 356), *Ku* (Gy. 4: 253), 1331: *Hymuskew* (OklSz. 528), *Hasathkeu* (Gy. 1: 40, 100), *Bolduaku* (Gy. 1: 70), *Chokakw, Choukakw, Chokakeu* (Gy. 2: 357), 1332: *Chokakw, Chokakeu, Chokaku* (Gy. 2: 357), *Kwalia* (Gy. 4: 414), 1332/1333: *Choukakw* (Gy. 2: 357), 1332–5/PR.: *Solumku* (Gy. 2: 87), 1332/1333/1338: *Chowkakw* (Gy. 2: 357), 1332–7/PR.: *Chocacu* (Gy. 2: 357), *Kukussu, Kukefu* (Gy. 3: 208, 209), 1333: *Lyukaskew* (Gy. 1: 805), 1334–5/PR.: *Ku* (Gy. 1: 180), *Kw* (Gy. 1: 180), 1334/1355: *Keykkw* (Gy. 4: 256), 1335: *Helgkw, mescescu* (OklSz. 528), *Buldwakw* (Gy. 1: 70), *Saaskw* (Gy. 1: 473), 1336: *Mesesku* (OklSz. 528), 1337: *Choukakw* (OklSz. 528), 1338: *Cetekw, Bezedkw, Homlokkw, Zederyeskw* (OklSz. 528), 1339: *Likasku* (OklSz. 528), 1340: *Saasku* (KMHsz. 1: 239), *Kwpesth* (Gy. 2: 302), *Kwgath* (Gy. 2: 302), *Sasku* (Gy. 1: 473), 1341: *mereukw* (OklSz. 528), 1341/1347: *Sumuskw* (Gy. 4: 293), *Aynasku, Anyaskew, Aynaskew, Aynaskw* (Gy. 2: 480), 1342: *Kerew* (KMHsz. 1: 164), *Sasku* (KMHsz. 1: 239), 1342–1343: *Zadkew* (Gy. 2: 185), *Mezkew* (Gy. 2: 185), 1343: *Saskuu* (KMHsz. 1: 239), 1343/1347: *Zorwkw* (KOVÁCS H. 2015: 90), 1344: *kyngeskew* (OklSz. 528), *Saaskw* (Gy. 1: 473), *Sasku, Saskew, Saaskuu* (KMHsz. 1: 239), 1346: *Kuhyrych* (Gy. 1: 318), *Terkeu* (Gy. 3: 497), *Harumturku* (Gy. 3: 497), 1347: *Tharkw* (OklSz. 528), *Kwherych, Kewherych, Kwhyrech, Kyhyrech, Kwhyrich, Keherich* (KMHsz. 1: 162), *Saskw* (KMHsz. 1: 239), 1347/1364: *Zorwkw* (OklSz. 528), 1348: *Kuuari* (OklSz. 528), *Orozlankw* (KOVÁCS H. 2015: 89), 1349: *Helgku* (OklSz. 528), *Saaskw* (KMHsz. 1: 239).

A kikövetkeztetett alapnyelvi **kiβe* alakból szabályos hangváltozással alakult ki a *kő ~ kű* forma. A tővégi magánhangzó eltűnése után a szó végi pozícióba kerülő bilabiális zöngés spiráns vokalizálódott, és az előtte lévő magánhangzóval labiális utótagú diftongust alkotott, amely később nyíltabbá válás és labializáció után monoftongizálódott: **kiβe > kiβ > kiu̯ > këu̯ > köu̯ > kő ~ kű* (BÁRCZI 1958: 91–92, E. ABAFFY 2003: 301). A szóalakban a korai ómagyar korra már lezajlott a vokalizáció (GERSTNER 2018: 112–113), az alapítólevél vizsgált neveiben lévő *w* betű tehát biztosan nem a bilabiális zöngés spiránst jelöli.

Az összeállított adatállományban a lexéma magánhangzójának jelölésére 14 különböző jelölési módot használtak az adatok lejegyzői: *eu, ev, ew, u, v, w, e, ue, ou, eö, uu, ow, ov, y.* E jelek közül a továbbiakban az első hattal foglalkozom behatóbban, a fennmaradó nyolc megoldás ugyanis csupán alkalmilag, egy-egy esetben fordul elő.

A *kő* lexémát tartalmazó helynevek alapján jól látszik, hogy az elsődlegesen a diftongus jeleként használt *eu (ev)* betűkapcsolat a 12. század végétől a 14. szá-

zadig rendszeresen előfordul a forrásokban. Ebből nagy valószínűséggel arra következtethetünk, hogy ez a jelölésmód nemcsak a diftongusok, de később a monoftongusok jeleként is szerepel (vö. TÓTH V. 2001: 99, KOROMPAY 2018: 87). A jelenség hátterében a helyesírás konzervativizmusa is meghúzódhat, az tudniillik, hogy az írás a beszédben bekövetkezett változásokat csak némi késéssel követi. BÁRCZI GÉZA szerint a vizsgált szóban szereplő diftongus monoftongizálódása legnagyobbrészt a 13. században következett be (1958: 92), annak az eldöntéséhez azonban, hogy az *eu* betűkapcsolat mikor jelöl diftongust és mikor monoftongust, az említettek miatt nincsenek határozott támpontjaink. Nem is szólva arról, hogy a monoftongizáció folyamata az egyes nyelvjárásokban bizonyára nem is azonos időben zajlott le. A helyesírás konzervatív jelölésmódja mellett ebből adódóan az is indokolhatja a betűkapcsolatok használatát, hogy a nyelvterület egyes részein még diftongust ejtettek, amikor máshol már a monoftongusos ejtés volt elterjedve (vö. BENKŐ 1957: 76, E. ABAFFY 2003: 339–340, GERSTNER 2018: 123).

Az *eu (ev)* betűkapcsolat mellett egy másik, az *ew* is feltűnik az oklevelekben. Ez a jelölés azonban később jelentkezik: az első adata csak a 13. század második feléből származik (1267/1272: *balwankew,* Gy. 1: 78). Ha a fent jelzett teljes állományt nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az *eu (ev)* jelölés (23 adat) gyakoribbnak mutatkozik az *ew*-nél (12 adat). Ugyanez mondható el a diftongusok egyszerűsödése után kialakult hosszú magánhangzókat jelölő *u (v)* és *w* betűk viszonyáról is: amíg az *u (v)* jelölésre 83 adatot említhetünk, addig a *w* jelölés 52 adattal van jelen a fenti korpuszban.

Az elemzett négy névben szereplő *w (kw)* betű az *ew*-hez hasonlóan a 13. század második felében tűnik fel először (1270: *Fenkw,* Gy. 3: 241). A jelölés gyakorisága a 14. század 30-as éveiben (a hamis oklevél átírásának a korában) éri el a tetőfokát. 1330 és 1350 között 72 nevet tartalmaz az adatbázisunk, és ezeknek majdnem felében (33 adat) a *w* jelöli a lexéma magánhangzóját, a teljes névkorpuszban szereplő 52 *w*-s jelölés 63%-a. Az ebből a két évtizedből származó adatokban az *u (v)* jelölés visszaszorulni látszik, ugyanis a teljes adatállományt alapul véve azt állapítottuk meg, hogy az *u (v)* jelölés gyakoribb, mint a *w,* a 14. század két évtizedében azonban az *u (v)* jelölés jócskán a *w*-s jelölések alatt maradt, összesen 20 adatban fordul elő.

Az itteni vizsgálataink alapján úgy tűnik, hogy az alapítólevélben szereplő *w* az *ew*-vel együtt csak a 13. század második felében jelentkezik az oklevelekben. A *kő* lexéma Bakonybéli alapítólevélben feltűnő írásmódja *(kw)* azt sugallja tehát, hogy ezek az adatok nyelvtörténeti sajátosságaikat tekintve valószínűleg nem az első (11. század), hanem a 13. és 14. századot felölelő kronológiai réteghez tartoznak. Az is felvethető talán, hogy a második kronológiai rétegen belül ezek az adatok nem a hamis oklevél korából származnak, hanem vélhetően a hamis

oklevelet a 14. században átíró írnok módosította az *ő* hang jelölésmódját, a 13. század első felében ugyanis még nem volt szokás az *ő* hangot *w*-vel jelölni.

8. Vélekedésünk megerősítéséhez adatainkat érdemes további, *ő* hangot tartalmazó nyelvi adatokkal is kiegészíteni. A DE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén épülő hang- és helyesírás-történeti adatbázis kiváló forrásanyagnak bizonyul ebből a szempontból. Ez az adatbázis a korai időszaktól kezdődően 1350-ig tartalmaz adatokat. Az előző analízishez hasonlóan ezúttal is csak azokat a magyar nyelvi adatokat vettem figyelembe, amelyek kronológiai tekintetben megbízható forrásokból adatolhatók.

Ebben a vizsgálatban a *kő* lexémát tartalmazó helynevek alapján megállapított tendenciák igazolódnak. Az *u (v)* jelölés *w*-vel, illetve az *eu (ev)* betűkapcsolatok *ew*-vel szembeni gyakorisága például éppúgy szembetűnő, ahogyan azt a *kő* lexémát tartalmazó helynevek esetében láthattuk. Az *eu (ev)* jelölés a 12. század közepi (1156: *Kesceu,* Gy. 2: 295) megjelenésétől kezdődően a leggazdagabban adatolható jelölésmód az egész vizsgált korszakban. Az *ew* betűkapcsolat egy 13. század eleji (1224: *Gunew,* Gy. 2: 587) korai adata után a *kő* lexémát tartalmazó helynevek adatbázisához hasonlóan a század második felétől szaporodik fel. A *w* jelölés kapcsán is ugyanazokat a kronológiai jellemzőket állapíthatjuk meg e bővebb állományra támaszkodva is: első adata a 13. század második feléből származik (1265: *Zelw,* Gy. 4: 321). A hang- és helyesírás-történeti adatbázis állománya ugyanakkor a jelölésmódok arányainak fentebb látott megfordulását nem mutatja. A 14. század 30-as éveitől a korszakunk végéig, azaz 1350-ig az *eu (ev)* és az *u (v)* betűk, illetve betűkapcsolatok az elterjedtebbek csakúgy, mint ahogyan ez az egész korszakban tapasztalható. Ha azonban az *ew* és *w* jeleket a többi jelöléstől elkülönítve vizsgáljuk, akkor egyértelműen szembetűnik a jelölésmódok használatának 14. századi növekedése: az összes *ew* jelölés 49%-a, a *w*-nek pedig 47%-a származik ugyanis az 1330 és 1350 közötti időből.

A két adatállománynak az *ő* hang jelölésére irányuló vizsgálati eredményei noha nem egyeznek meg teljes mértékben egymással, a mostani vizsgálatunk szempontjából mégis egymást megerősítő tényeket hoztak a felszínre. A szűkebb és a tágabb körű vizsgálat is azt mutatja ugyanis, hogy az alapítólevélben feltűnő jelölésmód, az *ő/ű* hangnak a *w*-vel való jelölése nem lehet korábbi a 13. századnál, vagyis ezek a névadatok az itt látott formájukban bizonyosan nem származhatnak helyesírás-történeti szempontból az oklevél eredeti, 11. századi rétegéből.

Kérdés persze, hogy a ránk maradt hamis alapítólevél mennyiben igyekezhetett megőrizni az eredeti írásformákat az általa valószínűleg ismert 11. századi iratokból, vagy mennyire modernizálta azok írásképét. Megfigyelhető, hogy a közül a 23 név közül, amely az alapítólevél mellett az összeírásban is szerepel, 8 helynév (predium *Arpas, Quiar, Ocol, Mogos,* portus *Arpas, Modosa, Nandur, tana;* DHA. 1: 118, 251–254) ugyanabban az alakban fordul elő a két okmány-

ban. Az összeírás érintett részeinek 11. század végi, illetve 12. század eleji keletkezését elfogadva ez azt is jelenti egyúttal, hogy az egykori hiteles alapítólevélben valószínűleg szereplő neveknek a jelentős része 11. századi, 12. század eleji formában tűnik fel a 13. században hamisított, de csak 14. századi átiratban fennmaradt oklevélben. Ezeket a névalakokat azonban helyesírás-történeti szempontból nem datálhatjuk vissza az eredeti oklevél korára, azaz Szent István idejére, ugyanis az összeírást az eredeti oklevél alapján összeállító írnok is változtathatott a nevek írásmódján. Mindebből pedig az is következik, hogy ha a fent elemzett négy hegynév szerepelt volna az eredeti, 11. századi alapítólevélben is, akkor ezek alakján is várhatnánk a korai időszak helyesírási jellegzetességeinek megjelenését.

A Bakonybéli alapítólevél négy hegynevének nyelvtörténeti elemzése — ha a maga korlátozott módján is — megerősíti tehát azt, amit más szakmák kutatói az oklevél ezen része kapcsán (más érvek alapján) feltételeztek, azt tudniillik, hogy ezek a nevek valószínűleg nem szerepeltek az eredeti 11. századi oklevélben. Ha a négy név nyelvtörténeti elemzése során arra az eredményre jutottunk volna, hogy lejegyzésük a 11. század terméke, akkor ez esetleg részben megcáfolhatná az adomány hitelessége ellen szóló véleményeket, másrészt arra is gondolhatnánk, hogy a hamisítás elfedése érdekében lejegyzett archaikus nyelvi adatokkal állunk szemben. Mivel azonban a nevek nyelvi alkatára irányuló elemzés ugyanahhoz az eredményhez vezetett, mint a történettudósok az oklevél hitelességét meghatározni szándékozó kutatásai, nyelvi oldalról is megerősítést nyerhet talán az, hogy e hegyekben elejtett vadak, illetve bőrük adományozása, és ennek megfelelően a hegyek nevei vélhetően nem szerepeltek az eredeti 11. századi oklevélben. Mindebből természetesen nem következik az, hogy minden olyan nyelvi elemet, amelyek nyelvi alkatukat tekintve az oklevél második kronológiai rétegébe tartoznak, eleve kizárhatnánk a Bakonybéli oklevél 11. századi neveinek köréből, a nevek lejegyzésében megmutatkozó 13–14. századi jellegzetességek ugyanis az oklevelek hamisítása és átírása során is rárakódhattak egy, az eredeti oklevélben már lejegyzett 11. századi névre. Fontos tehát újfent hangsúlyoznunk, hogy a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek esetében a nevek nyelvtörténeti jegyeinek megállapítása nem végezhető el a neveknek mint helynévtörténeti forrásoknak az elemzése nélkül.

Irodalom

E. Abaffy Erzsébet 2003. Hangtörténet. [Az ómagyar kor.] In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. *Magyar nyelvtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.

Bánhegyi B. Miksa 2000. A bencés monostorok szerepe Szent István államában. In: Kredics László szerk. *Válaszúton: pogányság – kereszténység: Kelet –*

Nyugat: konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága. 121–127.

BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet.* Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet.* Budapest, Tankönyvkiadó.

BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

DÉNESI TAMÁS 2013. A Szent Maurícius Monostor Alapítólevele. In: VÁSÁRHELYI ANZELM szerk. *Isten házában, közösségében: bencés monostor ezer éve Bakonybélben.* Bakonybél, Szent Maurícius Monostor. 125–129.

DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

ERDÉLYI LÁSZLÓ 1903. A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk. *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története VIII. A bakonybéli apátság története I. Az önállóság kora (1023–1548).* Budapest, Stephaneum. 219–266.

ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.* Főszerk. BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962.

EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993–1995.

FINÁLY HENRIK 1884. *A latin nyelv szótára.* Budapest, Franklin Társulat.

FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen. Debreceni Egyetemi Kiadó.

GERSTNER KÁROLY 2018. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 103–128.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

HERVAY F. LEVENTE 2001. A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. Történeti katalógus. In: TAKÁCS IMRE szerk. *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Pannonhalma, Bencés Főapátság. 461–547.

KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomatikai tanulmány.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

KISS LAJOS 1997. Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv 93:* 154–168.

KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

KOROMPAY KLÁRA 2018. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 83–98.

KOSZTA LÁSZLÓ 1988. A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: KRISTÓ GYULA szerk. *Az államalapító.* Budapest, Zrínyi. 153–207.

KOVÁCS HELGA 2015. A *kő* utótagú várnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11:* 85–101.

KRISTÓ GYULA 1994. Pozsonyi Évkönyv. In: KRISTÓ GYULA főszerk. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 556.

KRISTÓ GYULA 1999. Pozsonyi Évkönyv. In: KRISTÓ GYULA szerk. *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 354–356.

OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

SÖRÖS PONGRÁCZ 1903. A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora (1023–1548). In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk. *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 8.* Budapest, Stephaneum. 5–215.

SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12:* 45–58.

SZŐKE MELINDA 2017. A Bakonybéli alapítólevél birtokneveiről. *Magyar Nyelvjárások 55:* 137–151.

TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.

TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

TÖLGYESI JÓZSEF 1988. *Bakonybél és környéke.* Veszprém, Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal.

UEW. = RÉDEI KÁROLY szerk. 1986–1988. *Uralisches etymologisches Wörterbuch I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

VeMFN. 2. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk. 1987. *Veszprém megye földrajzi nevei II. A Pápai járás.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 171. Budapest.

VeMFN. 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA szerk. 2000. *Veszprém megye földrajzi nevei IV. A Veszprémi járás.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest.

Considerations for the Establishment of the Chronological Layers of the Founding Charter of the Bakonybél Abbey

The paper focuses on the historical-linguistic analysis of four toponyms in the forged Founding Charter of the Bakonybél Abbey dated 1037, which is a charter of an uncertain chronological status in a linguistic sense. The founding charter includes 34 toponyms. The 11 toponyms that do not appear in the Bakonybél Census (1086) used as a source for the forged charter were probably not included in the authentic 11th-century Bakonybél charter either.

The four oronyms analyzed here *(Hygeskw, Kertuskw, Feerkw, Oduoskw)* also belong to this group. Besides the absence of the names from the census, several other circumstances also indicate that the donations mentioned in connection with the oronyms cannot derive from the beginning of the 11th century. At the same time, the 11th-century boundary description of Bakonykoppány settlement close to the Triassic and Jurassic mountains recorded in the forged founding charter survived, which undoubtedly proves the presence of Hungarians in the area in the 11th century; thus even in the absence of data, it may be supposed about the four oronyms that the names found in records since the 13th century (the time of forging the charter) to this day, had already existed in the 11th century.

In the second part of the paper, I explored the phonological and orthographic characteristics of names with a supposedly 11th-century source value in historical toponomastics. In view of the results, I could also provide a linguistic approach to the issue whether the four oronyms could be included in the authentic founding charter. The *kő* 'stone' orographic common noun as the second constituent of names facilitated the establishment of the chronological features of the name forms, as the letter *w* appearing in the second constituent as the sign of the sound *ő*/*ű* has a well definable chronological framework. I conducted my studies in this regard first for the *kő* 'stone' lexeme, followed by a wider focus. As a result of investigations, I concluded that the *w* notation appears for the first time in the second half of the 13th century and the frequency of the notation reaches its peak in the 30s of the 14th century. The form of the *kő* lexeme appearing in the Bakonybél founding charter *(kw)* therefore indicates that these data, in terms of their historical-linguistic features, probably belong to the 13th- and 14th-century chronological layers of the forged charter.

Thus the historical-linguistic analysis of the four oronyms in the Founding Charter of Bakonybél confirmed that these names were probably not included in the original 11th-century charter.